

Олександра Глазова

Українська мова

Матеріали до уроків

9 клас

ЧАСТИНА ТРЕТЯ: ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

2003

ЗМІСТ

ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РІЗНОВИДИ ЧИТАННЯ Й АУДІЮВАННЯ	198
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ	200
СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ	202
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ І ТИПИ МОВЛЕННЯ	203
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА. АВТОБІОГРАФІЯ	207
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО НАУКОВИЙ СТИЛЬ	211
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ	213
ДОПОВІДЬ (АБО РЕФЕРАТ) НА ОСНОВІ ДВОХ-ТРЬОХ ДЖЕРЕЛ	216
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ	217
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ	219
РОБОТА НАД УСНИМ І ПИСЬМОВИМ ТВОРОМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА СУСПІЛЬНІ ТЕМИ	222
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ХУДОЖНИЙ СТИЛЬ	223
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ	223
РОБОТА НАД ОПОВІДАННЯМ НА САМОСТІЙНО ОБРАНУ ТЕМУ	229

ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РІЗНОВИДИ ЧИТАННЯ Й АУДІЮВАННЯ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Мова реалізується в процесі мовлення, тобто мовленнєвої діяльності, яка спрямовується на сприймання й розуміння мовлення, а також на породження його в усній і писемній формі. Оволодіння мовою відбувається в процесі мовлення.

Мовленнєва діяльність охоплює чотири види - *аудіювання* (слухання-розуміння), *читання*, *говоріння* й *письмо*. Час, що витрачається людиною на різні види мовленнєвої діяльності, розподіляється приблизно так: аудіювання – 45 %, говоріння – 30%, читання – 6%, письмо – 9%. Говоріння й письмо є *продуктивними* видами мовленнєвої діяльності (мовець творить мовленнєвий продукт), аудіювання й читання – *рецептивними* (готовий мовленнєвий продукт сприймається мовцем).

Основою спілкування є аудіювання. Для представників багатьох професій уміння швидко й правильно сприймати-розуміти усне мовлення для виконання службових обов'язків є найнеобхіднішим.

Дія обох видів рецептивної мовленнєвої діяльності – аудіювання і читання – складається з трьох етапів: *мотиваційного* (усвідомлення мети: *навіщо я це слухаю-розумію або читаю*), *аналітико-*

синтетичного (сприймання, розуміння) та *виконувального* (прийняття рішення на основі сприйнятої інформації з наступним говорінням або письмом).

Аудіювання не слід змішувати зі слуханням. Якщо слухання - це передусім акустичне сприймання звукового потоку, то аудіювання передбачає до того ж процес одночасного сприймання й розуміння змісту мовлення.

Учені розрізняють *репродуктивне* і *продуктивне* аудіювання. У природній ситуації спілкування співрозмовники вдаються до продуктивного аудіювання. Умовою аудіювання репродуктивного є повторюваність усної інформації. У шкільній практиці до репродуктивного аудіювання вдаються в процесі підготовки до переказів і творів.

Сприймати усно передавану інформацію можна *глобально, докладно, критично*.

Глобальне, або ознайомлювальне аудіювання вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення, уміння визначити тему й основну думку повідомлюваного, ділити його на смислові частини, розрізнити композиційні елементи.

Докладне аудіювання передбачає найповніше сприйняття змісту повідомлюваного, усвідомлення деталей.

Критичне аудіювання, ґрунтуючись на глобальному і критичному, вимагає висловлення власної думки з приводу прослуханого, оцінки сприйнятих тверджень, критичного оцінювання сприйнятого.

Дуже важливим є вміння читати. Як і процес аудіювання, процес читання складається з *мотиваційного* етапу (визначення мети), *аналітико-синтетичного* (сприймання, розуміння) та *виконувального* (прийняття рішення на основі здобутої в процесі читання інформації з наступним говорінням або письмом).

У процесі читання можуть розв'язуватись різноманітні завдання, як-от: здобути інформацію, навчитися щось робити, дістати естетичну насолоду. Відповідно до таких комунікативних завдань розрізняють різні види читання: *ознайомлювальне, вивчальне* та *вибіркове*.

Ознайомлювальне читання застосовують для попереднього ознайомлення з книжкою (журналом тощо). Переглянувши анотацію, передмову, зміст, читач має зрозуміти найважливіші положення видання, дістати чітке уявлення про цінність і корисність книжки.

Вивчальне читання (воно ж *поглиблене, аналітичне*) вважають найдоречнішим у процесі навчання. У процесі такого читання інформацію не сприймають не пасивно, а, ставлячись до сприйнятого критично, дають власне трактування та оцінки поданим положенням і висновкам, помічають слабкі місця у викладі або поясненнях. Таке творче сприймання уможливорює ефективне запам'ятовування сприйнятого, забезпечує високий рівень активності думки читача.

Вибіркове читання - це швидке читання, у процесі якого читач, охоплюючи текст загалом, акцентує увагу тільки на потрібних йому аспектах. Сторінки гортають, поки не відшукають потрібне місце, яке читають, застосовуючи вже інший вид читання - *вивчальне*.

* Прочитати. У яких прислів'ях йдеться про рецептивні види мовленнєвої діяльності, в яких про продуктивні? Які це види? Як розподіляється час, що витрачається людиною на різні види мовленнєвої діяльності?

Де розумом не дійду, те в книжці знайду. Писать – не язиком чесать. Що на думці, те й на язиці. Грамотний вміє читати і рядки, і між рядками. Не тямить голова, що язик лепече. Написав писака, що не розбере й собака.

Народна творчість.

*Вільний диктант. Прослуханий тричі текст письмово переказати якнайближче до почутого. Виразно прочитати записане. Визачити тему й головну думку записаного уривка. Назвати види мовленнєвої діяльності, до яких ви вдавались у процесі виконання вправи.

Письмо – це винахід людини. Винайшовши письмо, люди, очевидно, не переставали дивуватися його значущості, його можливостям і приписували створення письма богам. Стародавні єгиптяни вважали творцем письма бога Тота. За грецькими міфами, абетку винайшов бог Гермес.

Переважна більшість сучасних народів користується таким видом письма, яке передає звукове мовлення за допомогою умовних графічних знаків – літер. Таке письмо називають алфавітним.

З підручника.

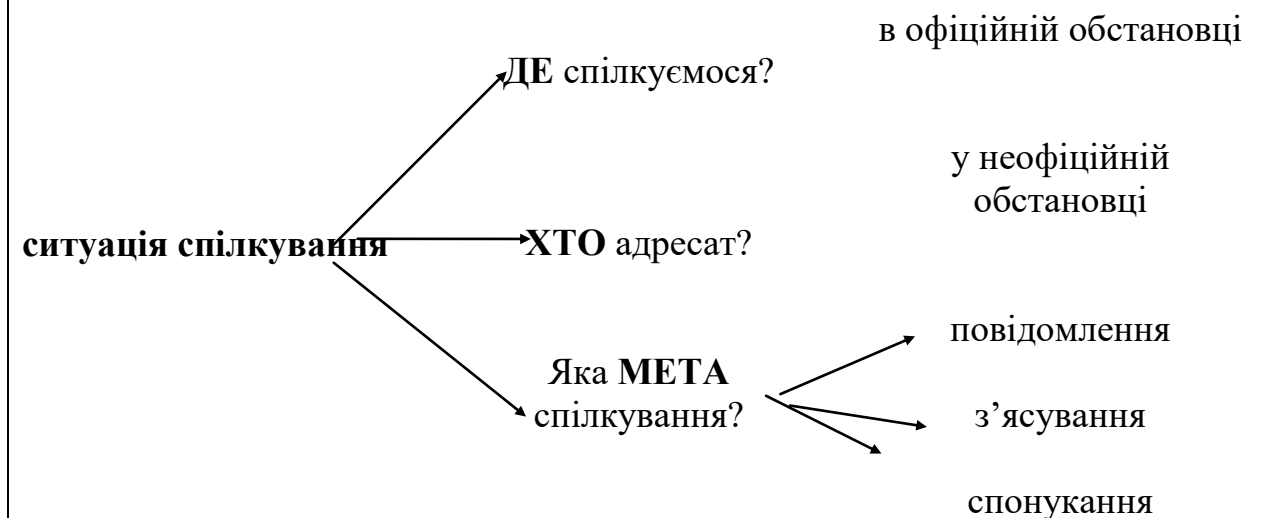
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Усне мовлення (говоріння) – ситуативно вмотивований і ситуативно зумовлений процес. Ситуація спричиняє мотив (мету) спілкування: виникає потреба щось з'ясувати, необхідність щось повідомити, до чогось спонукати. Мотив спричинює найрізноманітніші вияви спілкування: запитання – відповідь; прохання – згода (відмова), пропозиція і згода (незгода), нерозуміння і пояснення тощо.

Ситуацію спілкування можна показати у вигляді таблиці:

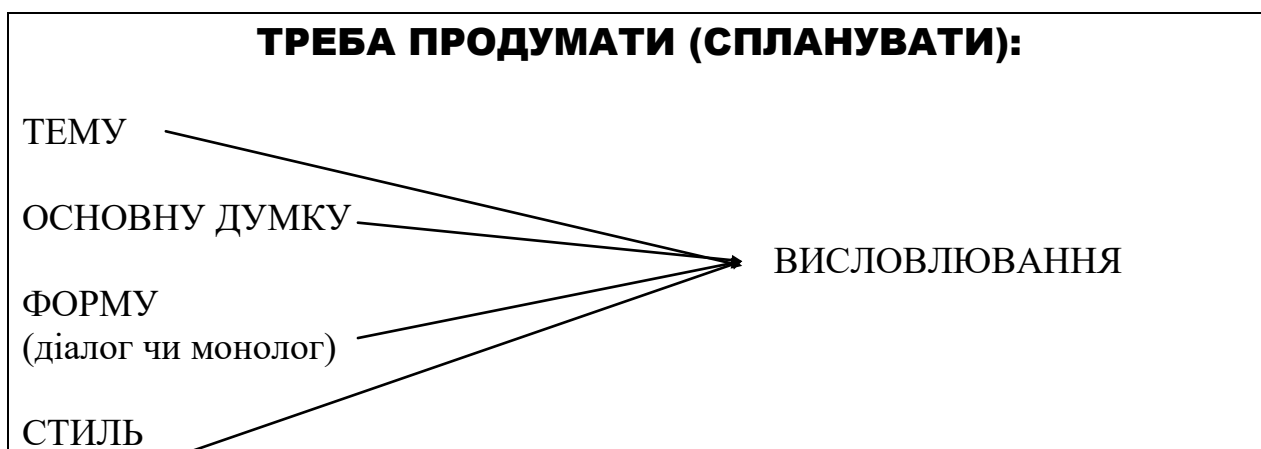
**Перед тим, як вступити в спілкування,
слід УЗЯТИ ДО УВАГИ:**

При говорінні здійснюється перехід від *внутрішнього* мовлення (мовлення подумки, у максимально згорнутій формі, якому реальне фізичне звучання замінюється його відображенням у свідомості мовця) до мовлення *зовнішнього* (мовлення для співрозмовників). У процесі аудіювання (слухання-розуміння) здійснюється перехід від *зовнішнього* мовлення до *внутрішнього*.

Діалогічне усне мовлення передбачає розуміння співрозмовниками реальної ситуації спілкування, зорове сприйняття співрозмовниками одне одного (міміки, жестів), сприйняття інтонаційного оформлення мовлення.

Зорієнтувавшись у ситуації спілкування, кожен із співрозмовників планує своє висловлювання (планування відбувається у *внутрішньому* мовленні). Цю частину підготовки до спілкування можна показати за допомогою таблиці:

Усне діалогічне мовлення здійснюється за умови безпосереднього контакту співрозмовників, кожен з яких почергово то слухає-сприймає,

то говорить. Тому щоб навчитися діалогу, необхідно досконало оволодіти такими видами мовленнєвої діяльності, як аудіювання та говоріння .

Діалогічне мовлення є ланцюгом *реплік*, які породжуються в процесі спілкування двох або декількох осіб. Розрізняють *репліку-стимул*, яка спонукає співрозмовника до відповіді або дії, та *репліку-реакцію*, що звучить у відповідь.

Зберігаючи у *внутрішньому* мовленні початок розмови (зміст попередніх реплік) кожен із співрозмовників знову-таки у *внутрішньому* мовленні планує “сміслові згустки” наступної репліки. Плануючи репліки, слід передовсім намітити основну тезу спілкування і логічно просуватись до бажаної кінцівки.

Діалогу властиві такі ознаки: граматична неповнота речень, використання простих синтаксичних конструкцій, різних речень за метою висловлювання тощо.

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ (приватна розмова, обговорення певної теми, дискусія)

* Скласти та розіграти діалоги, можливі за таких обставин:

- двоє дев'ятикласників обговорюють вечір мови, який нещодавно відбувся у школі. Один з них, стверджуючи думку, що питання мови мають досліджуватись і обговорюватись лише на науковому рівні (наприклад, на засіданнях мовного гуртка), саму ідею проведення мовного вечора вважає хибною, а вечір вкрай невдалим. Інший переконаний в тому, що мова має естетичний вплив, тому читання високохудожніх поезій про мову та виконання пісень на високохудожні тексти виховують смак і спонукають до бережного ставлення до мови, тому вечір є корисним;
- двоє дев'ятикласників обговорюють концерт зарубіжних гастролерів. Один вважає їхній виступ зразком для артистів української естради – в усьому, крім добору репертуару. Інший переконаний у тому, що український шоу-бізнес має йти власним шляхом, оскільки пісня для українців завжди була більше, ніж розвагою – вона ставала рушієм суспільних процесів. Розмова вміщує посилання на конкретні пісні та імена співаків, поетів, виконавців;
- двоє дев'ятикласників домовляються по телефону про спільне відвідання міської бібліотеки. Один з них сповнений радісного передчуття знайомства з давно омріяними художніми творами. Інший налаштований скептично, вважаючи, що найсучаснішим джерелом

інформації є інтернет, тому звернення до послуг бібліотеки не може бути ефективним.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ І ТИПИ МОВЛЕННЯ

* Прочитати. Довести, що подане висловлювання є текстом. Визначити тему й головну думку тексту. Дібрати два варіанти заголовка: перший, що відображає тему; другий – що виражає головну думку тексту.

Легенда розповідає, як колись давно напали на Руську землю вороги і вийшов їм назустріч невеликий загін воїнів. Зійшлися поблизу річки. Нещадно билися піші русичі з ворожими вершниками, потупили-зазубрили свої мечі об шаблі нападників. І тільки як ніч прийшла, попадали на землю поранені. Попадали, а мечі з рук не випустили.

Відступили вороги, щоб із силами зібратися. А як виткнулися вдосвіта поганці з хащі, щоб роздивитися, хто з руських живим zostався, побачили силу-силенну мечів, які стриміли вздовж берега.

Злякалися вороги й відступили, а меч-трава, що проросла з крові захисників вітчизни, так і залишилась на сторожі незборимого свого краю.

Квітки меч-трави скупчені в головчасті колоски, які об'єднані у великі волосисті суцвіття.

Росте меч-трава на Поліссі та у Волинському лісостепу, а також у Причорномор'ї. Росте на болотах, берегах озер, морів.

За А.Давидовим.

* Прочитати висловлювання. Пояснити значення слів *стиль*, *стилістика*. Назвати відомі вам стилі мовлення. Визначити стиль поданих уривків.

I. Слово *стиль* як термін використовується в літературознавстві, мистецтвознавстві та в архітектурі.

У мовознавстві цей термін стосується мови й мовлення. У мові цим терміном позначається поняття сукупності систем мовних засобів як функціональної різновидності.

У мовленні стиль розглядається як спосіб функціонування мовних засобів: «Стиль – це «сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива якому-небудь письменникові або літературному творові, напряму, жанрові і т.ін» (Словник української мови, в 11-ти томах. – Т.9. – С. 698).

За М.Плющ, Н.Грипас.

II. Пишучи, про стилістику не дбай, а намагайся висловлюватися точно – то є найкраща стилістика (втім, може, ти не знаєш, що то є стилістика? Подивися в латинському словникові пояснення або у Словнику іншомовних слів). Отож, Дмитрику, про стилістику не дбай, але, звичайно, щоб навчитися

не дбати, треба спочатку добре дбати. Для цього треба добре знати мову – і літературну, і народну. Першої ти навчишся в школі. Що стосується народної мови, то ти її, на жаль, не чуєш (усе мріяв колись поїхати з тобою і мамою до Рахнівки – там би ти почув). Отож, і тут: читай старих авторів (Квітку-основ'яненка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького). А ще краще – читай. Виписуючи вдалі, “густі” вирази, приказки, прислів'я читай, пісні народні – але вже “дорослим” оком – багато радості дадуть і казки.

З листа В.Стуса синові.

* Розглянути таблицю. Дати відповіді на запитання: від чого залежить стиль наших висловлювань? Який розділ науки про мову вивчає стилі мовлення?

СТИЛІ МОВЛЕННЯ		
Назва стилю	Сфера вживання	Основні види висловлювань
1. Науковий	Наука, техніка, освіта	Наукові статті, доповіді, лекції, монографії, підручники, посібники.
2. Художній	Художня література	Художні твори: романи, повісті, оповідання, поеми, поезії, п'єси тощо
3. Публіцистичний	Суспільне життя	Публічні виступи, суспільно-політичні журнали, газети, бюлетені
4. Офіційно-діловий	Ділове спілкування	Закони, статuti, офіційні листи, заяви, протоколи тощо
5. Конфесійний (церковний)	Релігійне життя	Проповіді, молитви, богослужбні книги
6. Розмовний	Побут	Спілкування на побутові теми з рідними, друзями, знайомими і незнайомими

* Прочитати. Визначити стиль кожного з висловлювань, свою думку обґрунтувати. Визначити адресата мовлення та мету кожного з висловлювань.

I. Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

З Конституції України.

II. О рідна мово! Є ще люди ниці,
Зрікаються, бува, і матерів!
А я твої троянди й чорнобривці
Любов'ю до пелюстки обігрів.
Ти – крона й корінь рідного народу:
Батьків, дідів і прадідів і пра...
І час твою не вичовгає вроду,
Не висотає Ворскли і Дніпра.
Бо ти – моя сподвижниця і слава,
Мечі і струни, правда і терни
Від київського князя Ярослава
До нашої стрімкої бистрини.

Д.Луценко.

III. Одна з найпоширеніших тез противників українського відродження – “не можна примушувати до володіння українською мовою”. Примушувати справді не слід. Але як у Німеччині, Словенії, Угорщині, Китаї тощо не можна досягти жодних успіхів, не володіючи німецькою, словенською, угорською, китайською мовою, так і в Україні треба зробити все, аби не можна було (як тепер) народитися, прожити життя й померти без знання української мови.

Знання чужих мов збагачує людину. У цивілізованих країнах, особливо невеликих щодо території та кількості населення, рідко можна зустріти людей, які не володіють бодай однією з найпоширеніших чужих мов. Але неможливо знайти двох ісландців, данців чи норвежців, як розмовляли б між собою неісландською, неданською чи ненорвезькою мовою. Так має бути в Україні. Навчаймося чужого, але не цураймося свого!

За О.Пономарівим.

IV. Мова – самобутня система звукових знаків, основа духотворчого життя етносу, нації, людства. Виконує важливі комунікативні, пізнавальні, оцінні, волюнтативні, естетичні функції, не зводяться до жодної з них зокрема. У процесі мовленнєвого самоздійснення постає у вигляді текстів,

характеризується їх стійкістю, гнучкістю, змінністю, динамікою. Мовні одиниці (фонеми, морфеми, лексеми, словосполучення, речення та ін.) та відношення між ними витворюють складну органічну структуру мовної системи.

Зі словника.

V.

Молитва серця

Пресвята Трійце, Боже наш, Господи Вседержителю, Духом Твоїм Святим очисти моє серце і душу від усякої скверни і нечистоти плоті й духа і зроби моє серце чистим для сприйняття Тебе, Господа Бога мого. Зроби, Господи, серце моє храмом Твоїм Божественним і Духа Святого, що в ньому живе. Амінь.

З молитовника.

* Прочитати висловлювання. Зразком якого типу мовлення є кожен з них? Свою думку обґрунтувати.

I. Пригріє весняне сонечко, шелесне молодим листям дерево, - ізнімуться роєм козаки. От збереться їх до купи десятків або й сотень кілька, виберуть собі ватажка-характерника - і гайда на Україну! Ходять, було, січові гості над Дніпром та й до Случі добираються. Де байрак глухий та глибокий, де хутірець або пасіка стоїть на одшибі, вони так переднюють, а вночі як смикнуть – і вовками по полю рицуть. Похазяйствують, бувало, в панів, нав'ючать усяким добром коней та й гайда назад! Покажуться й слизнуть так живо, ніби вві сні приснились. Отакі-то були!

За П.Кулішем.

II. Се був гуцул не зовсім звичайний. Високий ростом, стрункий, він був білий на лиці, мав світле волосся, що густими кучерями спадало йому на плечі, і подовгасте лице з меланхолійним виразом. Те лице, добродушне, та притім поважне, з великими блискучими очима, дуже нагадувало лице Христа, як його звичайно малюють на іконах. Ся подібність впадала в очі різним людям, що знали Лук'яна Кобилицю.

За І.Франком.

III. В душі щось ворочалося. Опиралося. Стояла гіркота. Завжди він був душею, незримими й невидимими її глибинами – з нею, з Україною, з тими, хто змагався за неї, але все те притлумлювалося страхом, страх був більшим за любов. І ось настав час волі, він вивільнився від того страху, й серце розквітло. Здавалося, назавжди. Та вже... Знову вибір... Бо знову невідомість. Хто править, чиє зверху, куди йдемо... Туди, на Захід? Звідти поклики: правильно йдете, до нас. Будьте такими, як ми, і ми прийнемо вас: нехай багатіють спритніші, не вбивайте своїх бандитів і крадіїв, розпродуйте все що можна. А ми допоможемо купити. Як купили зерно в тридцять третьому, продали зброю за золото в сорок другому. Ми зараз підкинемо вам ідейки, фондики, фундації, асоціації.

* Прочитати. Які типи мовлення поєднано в тексті? Який тип є основним, які – допоміжними? Свою думку обґрунтувати. Назвати відомі вам типи мовлення (див. таблицю на с. 73)

Зроду я такого діда не бачив. Біле волосся, густе, як ліс, прикривало його високе чоло. Брови насунулись на самі очі. Широка борода аж до пояса доходила. Отак узяв би пензель та й намалював з нього Сатурна.

Яку ж низку горя нанизала йому злая доля! Жив він у запорозьких землях вольним козаком. Як зруйнували Січ, то весь козацький хутір з землями дістався якомусь пану. Не схотів наш дід зостатися панським, запряг коня, узяв жінку, дітей та й помандрував у Чорноморію. Той рік була засуха. Кінь без паші й водопоєю здох. Тоді пішли пішки. Не пройшло й десяти днів, як поховали дітей. З голоду та нудьги занедужала жінка. Довго він на руках її ніс, аж поки не оддала й вона душі Богу.

Тридцять п'ять літ плавав козак Чорним морем, з ворогом бився. Та потягло його у рідну сторону, схотілось побачити батьківську хату, поклонитися рідним могилам. Прийшов – і не пізнав козацького хутора. Де хата батькова стояла, там панський сад розрісся, а де було кладовище, там поставили шинок. Глянув наш дід на все це, заплакав та пішов з кобзою світ за очі.

Вже років з тридцять мандрує кобзар Україною, розповідає людям усяку всячину, пісень виспівує все більше веселих, бо хіба розрадиш людину ще й чужою мукою, хіба порятуєш її ще й своїм гірким горем? Завжди любили в нас кобзарів, тому що мудрі їх слова додавали людям гідності, а їхня мужність і стійкість передавалася усім українцям. (За О.Стороженком.)

Словник. *Сатурн* - бог хліборобства, культ якого був поширений в Італії. Часом його ототожнювали з богом жнив у давніх греків Кроносом. Зображувався із серпом в руках.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА. АВТОБІОГРАФІЯ

* Прочитати. В прямому чи переносному значенні вжито виділені слова? свою думку обґрунтувати. Витлумачити пряме значення цих слів.

Живуть в *анкеті* серця імена однополчан – полеглих побратимів. (Д.Луценко.) Не допоможуть епітафії і промови урочисті. Темні плями в *біографії* не подужає хімчистка. (В.Гужва.) Той метушиться в здобуванні *віз*, той пнеться розгадати суперприз. (Ю.Каплан.) Уже змалку Варя

zareкомендувала себе практичною людиною. У парку вона гуляла за матірною інструкцією. (М.Хвильовий.)

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Дехто з мовознавців вважає, що слід розрізняти поняття *офіційний документ* і *діловий папір*. До документів вони відносять *закони, укази, урядові постанови, резолюції, програми, статuti* тощо. Діловими паперами вважають *накази, звіти, заяви, доручення, розписки, протоколи*. Проте більшість науковців обстоюють думку, що терміни *документ* і *діловий папір* усе ж слід вважати тотожними.

Ділові папери складаються в офіційно-діловому стилі. Офіційно-діловий стиль – це різновид літературної мови, який обслуговує сферу офіційно-ділових стосунків. У діловому мовленні поєднуються дві функції: *інформативна* (повідомлення) та *волюнтативна* (наказовість).

Діловому стилеві властиві такі ознаки:

- 1) вживання готових усталених формул і мовних зворотів (кліше);
- 2) точність, ясність, логічність, об'єктивність, стислість у викладі думок;
- 3) вживання слів тільки в прямому значенні;
- 4) прямий порядок слів у реченнях;
- 5) вживання спеціальної термінології;
- 6) відсутність індивідуальної манери викладу та емоційно забарвленої лексики.

Офіційно-діловий стиль має окремі стильові різновиди: *адміністративно-канцелярський* (включає *планово-звітну, розпорядчу, директивну, облікову документацію й ділове листування*), *законодавчий (юридичний)* і *дипломатичний*.

Будь-який діловий папір складається відповідно до встановленої форми. Навіть незначний відступ від взірця може зробити його недійсним. До кожного ділового папера ставляться такі вимоги:

- 1) чітке дотримання усталеної структури: реквізитів, які відповідають типові документа, правильне використання ключових слів (*ухвалили, прошу, рекомендуємо, гарантуємо, наказую* тощо);
- 2) вживання мовних засобів офіційно-ділового стилю (уникнення розмовних, просторічних, емоційно забарвлених слів);

Документи мають різний ступінь стандартизації. Одні (*розписка, заява, протокол*) більш регламентовані, інші (*лист, оголошення*) – менш, деякі (*автобіографія, характеристика*) мають незначний рівень стандартизації.

Словник. *Кліше мовне* – готовий мовний зворот, що використовується в певних умовах і подібних текстах, полегшуючи процес спілкування. *Термінологія* – сукупність термінів певної галузі виробництва, науки,

мистецтва тощо. *Реквізити* – сукупність обов’язкових даних у документі, без яких він не має юридичної сили. *Стандартизація* - встановлення єдиних обов’язкових норм і вимог.

* Прочитати. Усно переказати зміст прочитаного.

Заява – документ, що містить пропозицію або прохання однієї чи кількох осіб до установи чи керівної особи. Це один з найпоширеніших ділових паперів.

Заява завжди пишеться від руки і в одному примірнику – так передбачено стандартом. Стандарт передбачає для заяви такі реквізити:

1. назва організації, установи чи посади особи, яким подається заява (пишеться праворуч, на останній третині рядка);
2. відомості про того, хто подає заяву (розміщуються колонкою нижче першого реквізиту);
3. назва документа - “заява” (пишеться посередині);
4. текст заяви (з абзаца й з великої літери);
5. дата й підпис (під текстом, підпис – праворуч, дата – ліворуч).

Існують заяви прості (містять лише прохання чи пропозицію) й складні, мотивовані (подається обґрунтування просьби чи пропозиції, може наводитися перелік документів, що додаються до заяви).

За П.Білоусенком.

* Прочитати. Вказати наявні в текстах заяв реквізити. Вказати просту й складну заяви.

Директорові Харківської середньої
школи № 5 Козаченкові П.І.
директора Харківського педагогічного
коледжа № 45 Палійчук С.М.

Заява

Прошу дозволити волейбольній команді училища щотижня по середах з 15 до 18 год проводити тренування на спортивному стадіоні вашої школи.

10.10 2002 р.

(підпис)

Ректорові Національного
Педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова
академіку М.І.Шкілю
Незовибатька Василя Івановича,
який проживає у м.Вінниці

Заява

Прошу допустити мене до співбесіди для вступу на заочне відділення Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

До заяви додаю:

- 1) атестат про середню освіту;
- 2) копію трудової книжки;
- 3) довідку про стан здоров'я;
- 4) автобіографію;
- 5) чотири фотокартки.

15.05.2002.

(підпис).

* Прочитати. Які з-поміж поданих мовних кліше можуть вживатися в текстах заяв? Позитивною чи негативною є роль кліше у діловому спілкуванні?

Узяти до відома; прошу надати; доводжу до вашого відома, узяти за основу; доручаю одержати; до заяви додаю; план заходів затвердити, за звітний період, прошу зарахувати мене на посаду; роботу визнати задовільною.

*Від імені учня дев'ятого класу скласти за зразком такі заяви:

- про зарахування до 10 класу середньої школи;
- про дозвіл достроково скласти екзамени в зв'язку з переїздом родини на постійне проживання до іншого міста;
- про зарахування до професійно-технічного училища;
- про допущення до вступних іспитів до технікуму радіоелектроніки (геофізики; готельного господарства).

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Автобіографія - життєпис особи, складений нею самою. Цей документ відбиває найголовніші моменти життя особи, її трудової діяльності.

Заголовок документа може складатися з одного слова – *автобіографія*. Тоді він розпочинається так: “Я, Степанченко Іван Никодимович, народився...” Рідше трапляється такий заголовок:

Автобіографія Степанченка Івана Никодимовича. В такому разі діловий папір розпочинається словами *Я народився... .*

В автобіографії мають бути такі дані: а

- 1) прізвище, ім'я по батькові того, хто її склав;
- 2) дата народження;
- 3) місце народження;
- 4) хто батьки;
- 5) де жив;
- 6) відомості про навчання;
- 7) відомості про трудову діяльність;
- 8) короткі відомості про склад сім'ї.

У кінці зазначається дата й ставиться підпис.

Кожне нове повідомлення розпочинається з нового рядка. Дата записується під текстом ліворуч, підпис автора ставиться справа. Автобіографія пишеться від руки.

Документ складається від першої особи. Граматичне значення першої особи передається за допомогою особових закінчень дієслів.

З книжки “Учіться висловлюватись”.

* Прочитати. За поданим зразком скласти автобіографію.

Автобіографія

Я, Кошовий Микола Степанович, народився 10 жовтня 1983 року в м.Харкові.

З 1990 по 2001 рр навчався в Харківській середній школі № 28.

По закінченні школи вступив на навчання на філологічний факультет Національного університету ім. Т.Г.Шевченка. Нині навчаюся на другому курсі.

Мій батько – Кошовий Степан Семенович – учитель української мови і літератури харківської середньої школи № 30. Мати – Кошова Світлана Олексіївна – лікар-офтальмолог, працює в дитячій поліклініці № 6 м.Харкова.

3. 11. 2003.

(підпис).

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО НАУКОВИЙ СТИЛЬ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Науковий стиль – різновид літературної мови, що обслуговує сферу науки й освіти. В його складі можна виділити три підстили: *власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний.*

Науковий стиль використовується у підручниках, наукових статтях, рефератах, тезах, рецензіях, усних наукових виступах (доповідях, звітах).

Основні ознаки наукового стилю такі: логічність, точність, об'єктивність, фактографічність, узагальненість викладу.

Особливості наукового стилю такі:

- уживання загальнонаукових та вузькоспеціальних термінів (*гіпотенуза, аналіз, суфікс, парсек*);
- уживання слів з абстрактним значенням (*інтенсивність, творчість, осмислення*);
- уживання усталених зворотів (*граматична основа речення; точка замерзання, полягає в...; складається з ...; являє собою ...*);
- слова іншомовного походження (*аббревіатура, процес, теорема, префікс*);
- переважання складних речень з прямим порядком слів;
- вживання речень, ускладнених вставними конструкціями (*на нашу думку, таким чином, з погляду*).

* Прочитати. З'ясувати адресатів тексту та його комунікативну мету. Довести приналежність тексту до науково-популярного підстилю наукового стилю.

Могила Тараса Шевченка

Домовину з прахом Т.Г.Шевченка привезли залізницею з Петербурга до Москви, звідти її перевезли до Києва. Встановивши на пароплаві "Кременчук", труну доправили в Канів.

Гора, на якій було вирішено поховати Т.Г.Шевченка, називалася Чернечою. Коли ж тут поховали поета, народ дав їй ім'я Тарасової.

Спочатку могила Т.Г.Шевченка мала вигляд традиційно степової. На місці поховання насипали два яруси землі й обклали камінням. На могилі встановили дубовий хрест. Пізніше дерев'яний хрест було замінено на виготовлений на народні пожертвування чавунний хрест.

Тоді ж побудували хату для доглядача могили. Світлиця цієї хати стала, по суті, найпершим музеєм Т.Г.Шевченка. Її прикрасила копія портрета Т.Г.Шевченка роботи І.Ю.Рєпіна. Світлицю оздобили вишиваними українськими рушниками, вінками, плахтами.

Пізніше започаткували книгу вражень. За більш як столітній відтинок часу було заповнено десятки томів ледь різними мовами народів світу. Люди висловлювали ставлення до творчості Т.Г.Шевченка, враження від відвідування могили.

1923 року чавунний хрест замінили на чавунний бюст Т.Г.Шевченка. Ще через 16 років могила поета набула сучасного вигляду. Над двоюрисним насипом заввишки 6,5 метра здійнявся лабрадоритовий постамент, що сягає вгору на 7,5 метра. На ньому височить триметрова бронзова статуя

Т.Г.Шевченка. Авторами пам'ятника є Матвій Манізер та архітектор Євген Левінсон.

Встановлення пам'ятника відбулося 1939 року. Тоді ж у Каневі було відкрито літературно-меморіальний музей.

Мільйони людей з усіх куточків планети побували в Каневі, щоб віддати шану Т.Г.Шевченкові. (За Г.Мірошником.)

* Прочитати. До якого з підстилів наукового стилю можна віднести текст? Свою думку обґрунтувати. До якого з підстилів наукового стилю ви вдалися, будуючи відповідь-обґрунтування? Вказати вжиті в тексті наукові терміни та усталені звороти.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ СЛОВА - знецінювання слова через утрату ним природного, зумовленого мовною практикою зв'язку вираження (звукової та графічної форми) із змістом (лексичним значенням). Процес Д. с. властивий кожній мові і стосується передусім експресивних, емоційно-оцінних часто вживаних слів. У тоталітарному суспільстві слово, будучи знаряддям задурманювання мас, зазнає не стільки девальвації, скільки інфляції. Позначаючи не те, що за ним стоїть, розходячись із своїм денотатно-референтним змістом, слово перестає бути повноцінним знаком, а отже, засобом адекватного сприйняття чи впливу. Д.с. починається там, де за словом не відчувається відповідного його змісту значення, а є лише мовний трафарет, штамп.

Зі словника- довідника.

* Якої з галузей науки стосується кожен з поданих термінів? Які з термінів є загальнонауковими? Пояснити доцільність вживання термінології в текстах наукового стилю.

Міграція, біогеоценоз, каталізатор, інверсія, діагональ, інфаркт міокарда, фортисимо, анафора, інвестиція, біомаса, індукція, концентрація, агресія.

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

1. Похід князя Ігоря

Протягом XII ст. в Київській Русі виникло від 10 до 15 удільних князівств. Саме тоді Київ з прилеглими територіями почали називати "Руською землею". Він був великою принадою, бо той, хто завоює Київ, міг називатися правителем "матері міст руських".

Чвари між князями за Київ не вщухали. Історики підраховали, що протягом ста років – між 1146 та 1246 – 24 князі 47 разів приходили в Києві до влади. 35 таких князювань тривали менше року кожне.

1169 року на Київ напав володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський. Місто було по-дикунському пограбоване. Саме тоді, як сказано в літописі, князь вивіз з Києва (а вірніше, з Вишгорода, що був резиденцією київських князів) ікону Богородиці. Після того, як цю ікону було виставлено в Успенському храмі міста Володимира на Клязьмі, за нею закріпилася назва “Богоматір Володимирська”.

Вивезену з Вишгорода ікону Андрій Боголюбський вважав найбільшою святинєю тогочасної Русі, тобто іконою Пирогощою. Саме з перенесенням цієї ікони, що вважалася символом єдності Руської землі, було пов’язане перенесення столиці з Києва до Володимира на Клязьмі. Згодом, коли цю ікону перевезли до Московського Кремля, столицю в зв’язку з таким перенесенням перенесли до Москви. Як видно, іконі надавалося виняткового значення – вона була символом Руської державності.

Проте поема “Слово о полку Ігоревім” засвідчила: захопити справжню ікону Пирогощу Андрію Боголюбському не вдалося. Очевидно, князь вивіз з Вишгорода іншу ікону, оголосивши її Пирогощою. Адже повернувшись з половецького полону до Києва, князь Ігор саме до ікони Богородиці Пирогощі поспішає з молитвою. Таким чином, Пирогоща залишилась у Києві.

Літописці ж навмисне, щоб виправдати, “узаконити” перенесення столиці з Києва до Володимира, оголосили ікону Пирогощою.

Щодо походження й тлумачення назви “Пирогоща” існують різні пояснення. Найчастіше назва трактується як “баштова” (“пиргос” грецького мовою означає “башта”). Відомо, що ікону морем було привезено з Візантії. Цілком можливо, що там вона зберігалась у башті монастиря.

Врятувавшись втечею з половецького полону, князь Ігор приходить до Києва. Він йде молитись до ікони Пирогощої. Це молитва не про тимчасовий успіх чи власне життя. Це молитва за всю Україну-Русь, її єдність і незборимість. (За Б.Яценком; 325 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *резиденція* (місцеперебування глави держави, уряду).
- Дібрати синоніми до слів *чвари*, *принада*, *трактувати*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Чому Київ був великою принадою для ворогів. II. З якою метою Андрій Боголюбський вивіз ікону з Вишгорода. 1. Впевненість князя в тому, що Богоматір з Вишгорода – ікона Пирогоща. 2. Володіння Пирогощою означало перенесення столиці. 3. Ікона Пирогоща – символ руської державності. III. Що засвідчило “Слово о полку Ігоревім”. 1. Андрій Боголюбський вивіз іншу ікону. 2. Повернувшись з полону, князь Ігор поспішив до справжньої Пирогощі. 3. Чому літописці оголосили Пирогощою ікону з Вишгорода. IV. Що означає назва “Пирогоща”. V. За що молився князь Ігор.)
- *Записати на дошці: *Успенський храм міста Володимира на Клязьмі; назва трактується як “баштова”*.

- Написати переказ тексту.
- Усно переказати текст.

2. Архетипи в житті українців

Що таке архетипи? Це сформовані колективним досвідом народу уявлення та ідеї, які переходять від покоління до покоління.

Як виникли архетипи? Швейцарський учений К.Юнг пояснює, що вже первісна людина прагнула досвід свого реального життя поєднати з життям духовним. Наприклад, їй недостатньо було спостерігати схід чи захід сонця. Сонце для неї уособлювало божество або героя, який, по суті, був створений її уявою, а, отже, існував лише в її духовному житті.

Передавані наступним поколінням архетипи впливають на думки, почуття, релігійні уявлення людей. Етнічні архетипи формують ментальність народу, визначають міру його духовності.

На думку дослідників, перше місце серед архетипів українського народу посідає архетип доброї матері. Одним з різновидів цього архетипу є матір-природа, іншим – рідна земля, Україна. Архетип землі як матері широко розповсюджений як фольклорі, так і в художній літературі.

Архетип доброї матері, матері Батьківщини виявляється в національній символіці, у кольорах національного прапора. Поєднання синього й жовтого кольорів є логічним для наших предків, адже ці кольори символізували те, чому поклонялися вони на рідній землі. Синій – уособлення неба й води. Жовтий – символ ниви із золотою пшеницею.

Найвищим виявом архетипу доброї матері є Божа Мати. Богородиця особливо шанується українцями.

З архетипом доброї матері пов'язані образи Блудного сина та Іуди. Блудний син не може витримати розлуки з рідним краєм, тому після тяжких поневірян повертається до батьківської домівки. Образ зрадника Іуди на українському ґрунті трактується як Марко Проклятий.

Важливу роль в житті українців відіграє архетип трійці. Серед археологічних пам'яток VI-VIII ст. чимало предметів із зображенням тризуба. Він міг символізувати три стихії: повітря, воду й землю. Міг відображати сокола в польоті або вершечок булави як ознаки влади. На думку деяких учених, тризуб міг означати поєднання життєвих енергій: Мудрості, Знання, Любові. З прийняттям християнства тлумачення тризуба зазнає змін.

Почесне місце серед етнічних архетипів посідає образ козака-героя, тобто борця зі злом, якого в давнину уособлював Святий Юрій-Змієборець. Своєрідним його антиподом є архетип Ірода. В наш час цей образ сприймається як узагальнений тип сучасного диктатора, винуватця Голодомору та іншого лиха на українській землі.

Етнічні архетипи виявляються навіть в українців, які користувалися чужою мовою. Яскравим прикладом цього може бути Микола Гоголь, який у своїх російськомовних творах, стверджуючи українські архетипи, все ж залишався українцем. (З підручника; 357 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *етнічний, ментальність, символ, антипод, диктатор*.
- Дібрати антоніми до слів *предок, реальний*,
- Скласти план тексту (орієнтовний: I. Архетипи – уявлення й ідею, що передаються від покоління до покоління. II. Як виникли архетипи. III. Архетипи формують ментальність, визначають міру духовності. IV. Основний архетип українського народу - архетип доброї матері. 1. Різновиди архетипу - мати-природа, рідна земля. 2. Вияв архетипу в національній символіці. 3. Найвищий вияв архетипу – Божа Мати. 3. З архетипом пов'язані образи Блудного сина й Марка Проклятого. V. Архетип Трійці. VI. Архетип героя, борця проти зла. VII. Його антипод – архетип Ірода. VIII. Етнічні архетипи виявляються в усіх українців).
- На дошці записати: *швейцарський учений К.Юнг; поєднання життєвих енергій: Мудрості, Знання, Любові*.
- Написати стислий переказ тексту.

ДОПОВІДЬ (АБО РЕФЕРАТ) НА ОСНОВІ ДВОХ-ТРЬОХ ДЖЕРЕЛ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Доповідь - одна з найпоширеніших форм публічних виступів. Доповідь може бути політичною, діловою, звітною, науковою.

Наукова доповідь узагальнює наукові дані, інформує про відкриття, досягнення, результати наукових досліджень. Такі доповіді заслуховуються в наукових установах на зібраннях учених: конференціях, симпозиумах тощо.

В учнівських доповідях здебільшого йдеться не про наслідки власної наукової роботи, а про результати досліджень, які опубліковані у різних виданнях: книжках, брошурах, збірниках, статтях, журналах.

Реферат – стислий огляд перед аудиторією або в письмовій формі змісту кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми.

Мета реферату - систематизація й передача цілісної наукової інформації, дібраної з кількох першоджерел. Важливим є вміння дібрати відповідний до теми матеріал та належним чином його опрацювати. На основі кількох наукових текстів слід створити один текст відповідно до теми реферату.

Реферати пишуть за чужими матеріалами, тому така робота не є самостійною науковою працею в повному розумінні слова, вона є *компілятивною*. Проте реферування заохочує автора до опрацювання наукових першоджерел, привчає до використання методів наукового дослідження.

Найбільш доречним для реферату є науковий стиль. Якщо ж за змістом реферату виголошується учнівська доповідь, цілком логічним буде уведення елементів публіцистичного стилю.

Правила графічного оформлення реферату такі. Записи ведуться на одному боці стандартних аркушів, які скріплюються обкладинкою. До реферату обов'язково додається список опрацьованої літератури – *бібліографія*. У тексті реферату також необхідно посилатися на першоджерела: “на думку академіка С.М.Єфремова”, “як стверджує професор М.С.Грушевський” тощо. Якщо у рефераті висловлюються власні спостереження чи висновки, необхідно наголосити: “на нашу думку”, “як нам видається”. Вживання займенника *ми* замість *я* - одна з ознак наукового стилю.

Слід утриматися від надмірного захоплення ілюструванням – цінність реферату у старанному доборі літератури, її ретельному опрацюванні, логічності, послідовності й аргументованості викладу думок. А також чіткості висновків.

Словник. *Компіляція* - неоригінальна, несамостійна наукова чи літературна праця, побудована на використанні чужих творів. *Бібліографія* - перелік книжок, журналів, статей із зазначенням вихідних даних (місце і рік виходу, видавництво тощо); покажчик літератури.

Послідовність у роботі над рефератом

1. Добір двох-трьох першоджерел відповідно до теми.
2. Обмірковування меж теми, осмислення головної думки реферату.
3. Опрацювання дібраних джерел (помітки, виписки, систематизація виписок).
4. Складання чорнового варіанту плану реферату.
5. Концентрація дібраних з першоджерел фактів, цифр, цитат навколо кожного з пунктів плану.
6. Робота над остаточним варіантом плану з урахуванням головної думки реферату та його обсягу.
7. Складання чорнового варіанту тексту реферату.
8. Редагування тексту реферату.

* Підготувати реферат з української літератури або історії України на одну із запропонованих учителем тем.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Публіцистичний стиль – різновид літературної мови, що вживається у періодичній пресі (газетах, суспільно-політичних журналах та брошурах), у агітаційно-пропагандистських виступах на політичних зібраннях, у пропагандистських радіо- й телепередачах.

Публіцистичний стиль реалізується в таких жанрах: заклик, прокламація, передова стаття, репортаж, замітка, огляд, інтерв'ю, нарис, памфлет, фейлетон, радіо-, кіно-, телепубліцистика.

Загальними ознаками стилю є інформативність, логічність, фактографічність, точність (ці риси еднають публіцистичний стиль із науковим), образність, піднесеність, емоційність, експресивність (цими рисами публіцистичний стиль подібний до художнього). Серед мовних ознак публіцистичного стилю - вживання суспільно-політичної лексики, емоційно забарвлених слів, риторичних запитань, стверджень та звертань, окличних речень. Ознакою, властивою власне публіцистичному стилеві є відверта підкреслена оцінність, що виявляється у вживанні оцінних слів.

У публіцистичному стилі виділяються такі підстили: *власне публіцистичний, політико-агітаційний* (застосовується на політичних мітингах, у текстах прокламацій), *газетно-публіцистичний, ораторський* (вживається у публічних виступах).

Мета публіцистичного стилю – точно, доступно, образно інформувати читача (слухача, глядача) про важливі події та факти суспільного життя, вплинути на нього, викликати певне ставлення до повідомлюваного, інколи й спонукати до конкретних дій та вчинків. Таким чином, основні функції публіцистичного стилю – *інформаційна та волюнтативна* (агітаційна).

*Прочитати. Визначити стиль уривка, назвати стильові ознаки. Вказати суспільно-політичну лексику. Усно переказати уривок, додержуючи стилю.

Добробут нації залежить від багатьох чинників. Та найголовнішою передумовою з усіх є все-таки воля й незалежність держави.

Може, нинішні випробування послані українцям Богом? Щоб перевірити, чи здатні вони вижити, не втративши людської гідності, не ставши на коліна перед іноземцями? Переконатись, що не зречуться вони того, за що змагалися їхні славні предки, чи не зганьблять себе перед нащадками?

Які ж ми, сьогоднішні українці? Вже не такі, якими були сто років тому, але й не ті, якими були п'ять років тому. Що еднає нас із нашими предками, що жили на цій землі сто й тисячу років перед нами? Наша генетична пам'ять жива у гронах калини, у колядках, у кожному слові рідної мови...

Тож звертаймося до неї – прабатьківської пам'яті, в ній наше коріння й спасіння. Ця пам'ять дасть нам сили вистояти, не втративши гідності й честі.

* Прочитати оцінні слова. Щодо кого (чи відносно чого) може вживатися кожне з них у сучасній публіцистиці? В прямому чи переносному значенні вживатимуться подані слова із значенням оцінки?

Перевертень (перекинчик), перекотиполе, вовкулака, шестірка, верхогляд, маячня, чудовисько (монстр), лицедій, шоу, бенефіс, душевний стриптиз.

* Продовжити текст за поданим початком (усно), додержуючи вимог публіцистичного стилю.

“Мова – це теж батьківщина”, - сказав мексиканський письменник Карлос Фуентес. За радянських часів нашу мову зберігали й утримували на поверхні народна пісня і художня література...

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

1. Ятрить душу біль Дніпра

На суді в бога Озіріса давні єгиптяни в побожному трепеті виголошували таке заклинання: “ Я не знищував тварин на їхніх пасовищах, я не ловив сонної риби, я не зганяв звірів з їхніх земель...”

А ми? На початку ХХІ століття, вважаючи себе за освічених і культурних людей, продовжуємо знущатися з природи. Коли ж схаменемося й затямимо, що жива природа - це та сама жива істота. Кожен кущик, струмочок, кожне болітце бояться шматувань, відчуваючи біль.

А що чинимо ми з Дніпром? Півтори сотні років тому закарбував навіки тарас Шевченко: “Нема на світі України, немає другого Дніпра...” А нащадки генія здійснюють щось подібне до розрахованого вбивства, жорсто розтягнутого на десятки років.

Згадаймо, ниточка клубочка, що вели до знищення Славути, почалася з будівництва Дніпрельстану. Країні була потрібна електроенергія? Справді, дуже потрібна. Але ж не ціною знищення козацьких порогів! Заради банальної електростанції знищили грандіозне, порівнянне хіба що з величчю ніагари диво, де нуртувала, закипала вода! Крім того, саме тут гартувався незборимий дух десятків поколінь нашого народу! То ж звідси веслували відчайдухи-запорожці аж до Царгорода на швидких чайках, дубах та байдаках!

Ніякі в світі електростанції не владні замінити того, що для історичної пам’яті народу становило багатовікову святість, невмирущу славу, думу, пісню, саму його душу.

Недарма мало не збожеволів від такого глуму старий, сивий академік Дмитро Іванович Яворницький. Як кричав і плакав цей найзавзятіший з-поміж усіх козаків козак, біжучи берегом, безсилий зупинити чорну наругу вибухів!

А сьогодні? Стан Дніпра катастрофічний. Рани ріки бездонні. Славути перетворився на каскад зацвілих мертвих штучних морів.

Гнила, смердюча подоба води. Смердюча біла піна на плесі. Голічерева лягає на каламутну хвилю понищена мертва риба.

Яку ж божественну красу понищено! Яку незрівнянну казку вбито, казку, що її навіки возвеличила народна пісня й дума, слово Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, а ще прекрасні картини Архипа Куїнджі!

Коли ж пробудиться свідомість дніпрян? Коли по-справжньому спалахне боротьба за врятування Славути, ріки, що стала долею України? (За О.Дмитренком; 300 сл.)

- Скласти план (орієнтовний: I. Заклинання давніх єгиптян. II. Знущення з природи на початку ХХ століття. III. Що вчинено з Дніпром? 1. Усе почалося з будівництва Дніпрогесу. 2. Саме тут гартувався дух покоління. 3. Горе академіка Яворницького. 4. Катастрофічний стан ріки сьогодні. IV. Коли пробудиться свідомість дніпрян?)
- *Усно переказати текст.

2. Витоки української душі

Усі літописи акцентують увагу на особливій гостинності наших пращурів, їхній задушевності. Відсутність загостреного прагматизму, можливо, є причиною відсутності в світі бізнесу надбагатих українців, на відміну, скажімо, від вірменів та греків. Не будемо оцінювати цієї якості ані позитивно, ані негативно, лише констатуємо, що вбачання сенсу життя винятково у задоволенні матеріальних людських потреб – то є обездушеність.

Давні східні мудреці стверджували, що душа в сто тисяч разів легша за розум, але настільки ж вона й сильніша за нього. Душа, на їхню думку, наділена світлом, яскравішим за світло сонця й місяця.

Зовнішній світ людини – Всесвіт, якому немає ані кінця, ані початку. Внутрішній світ людини – душа. Якщо життя людське обездушене і, відповідно, обездуховлене, воно безглузде.

Одуховлення українського побуту є просто вражаючим! Наші діди й батьки зберегли-таки цю возвеличуючу душу “архаїку”: заносити до хати Дідуха, водити “козу”, стукати на свято Маланки обушком сокири по дереву, аби воно вродило, святити крашанки або писанки, міряти до одвірка дітей на зріст, настоювати купелі з любистку, клечати зіллям домівки...

Не будемо слухати нарікань, які сиплються на українців звідусюди! Не будемо слухати слів, які розвивають і без того розросле в українцях почуття меншовартості! Складемо подяку нашому роду красному, народу

пречудовому! Подякуємо йому за те, що живучи у безкінечному Всесвіті, він надавав своєму життю особливого забарвлення – українськості.

Аналізуючи міфологію наших предків, розумієш, чому неодмінно повинна була бути обожнена вода. Якими ж дивовижними властивостями вона наділена! Вода може стати твердою – замерзнути, вона може стати паром. Вода розмикається, коли в неї занурюється інший предмет, і змикається. Вода стає дзеркалом, вона має найпростішу формулу: H_2O .

Обожнена вода була відома нашим предкам під іменем Дани. Цим іменем позначені найважливіші наші ріки: Данапр (Дніпро), Дністер, Дон, Дунай, Донець. А слово “дно” є ніби відлунням слова “Дана”.

Учені вважають, що немає на землі племені, котре не вважало б воду за матір всього сущого. В українських міфах зазначається, що світ сотворили цар Вогонь і цариця Вода.

Якщо пригадати, що людська плоть складається переважно з рідини, що хімічний склад людської крові близький до складу морської води, що без води людина гине набагато швидше, аніж од відсутності їжі, то твердження про ототоження води з життям є переконливим.

По багатьох наукових і літературних джерелах розкидано безліч інформації про богиню води Дану та про обряди на її честь, які справлялися по всій території розселення наших пращурів.

Як невідривне життя від води, так нерозривні українці з піснями. Адже вздовж річок розселялись споконвіків наші пращури, набираючись від води життя, зятості, цілеспрямованості. Ось лине карпатська коломийка, засьорбуючись потічками. Ось галицька пісня то підноситься, то западає, облямовуючи землю. Ось волинська мелодія, вона уривчаста, бо в неї вплетено тужливі звуки сопілки. Проте найбільшої сили українська пісня набирає від Дніпра. Розмірковуючи над цими явищами, починаєш розуміти природу української пісні і природу української душі. (За П.Мовчаном; 450 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *прагматизм* (надання переваги міркуванням вигоди; корисливість), *архаїка* (давнина), *міфологія* (сукупність міфів того чи іншого народу), *міф* (легенда, сказання щодо походження Землі, Всесвіту, явищ природи), виразу *акцентувати увагу*.
- Дібрати синоніми до слів *пращур*, *констатувати*, *ототоження*.
- Скласти план (орієнтовний): I. Літописи акцентують увагу на задушевності наших пращурів. 1. Відсутність в українців прагматизму. 2. Вбачання сенсу життя задоволенні матеріальних потреб – то обездушеність. 3. Як східні мудреці визначали душу. II. Обездуховлене життя – безглузде. III. Вражаюче одуховлення народного побуту через звичаї. IV. Складемо народові подяку за українськість його життя. V. Обожнення українцями води. 1. Дивовижні властивості води. 2. Предки називали воду Дана. 3. Світ сотворили цар Вогонь і цариця Вода. VI. Переконливість твердження

про ототожнення води з життям. VII. Обряди на честь Дани справлялися нашими пращурами. VIII. Нерозривність українців та їхніх пісень. IX. Найбільшої сили набирає пісня від Дніпра.)

- *Перебудова плану докладного переказу на план переказу стислого (орієнтовний: I. Особлива задушевність наших пращурів. 1. Відсутність в українців прагматизму. 2. Що таке душа. 3. Обездуховлене життя – безглузде. II. У збереженні звичаїв – духовність народу. III. Чому давні українці обожнювали воду. IV. Нерозривність українців з піснями й водою.)
- На дошці записати: *відсутність загостреного прагматизму; возвеличуюча душу “архаїка”; розросле в українцях почуття меншовартості; людська плоть складається переважно з рідини; вздовж річок розселились споконвіків нащадки пращури.*
- Написати стислий переказ.

РОБОТА НАД УСНИМ І ПИСЬМОВИМ ТВОРОМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА СУСПІЛЬНІ ТЕМИ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

З'ясування моральних понять, розв'язання етичних проблем, уточнення моральних норм і принципів, осмислення мотивів і наслідків людських вчинків завжди привертала увагу. Дослідженням рівня моральності як суспільства в цілому, так і окремої особистості займаються різні галузі суспільних наук. У художній формі питання моралі й етики досліджує мистецтво. З'ясуванню моральних питань може бути присвячений і учнівський твір.

Здебільшого такий твір вибудовується у формі роздуму (міркування). План твору-роздуму відповідає такій схемі:

- I. Вступ (підведення до проблеми: чому я над цим замислився - став учасником чи свідком якоїсь події, щось почув чи прочитав тощо).
- II. Теза твору.
  1. доказ на підтвердження або спростування тези;
  2. доказ (або приклад) .....
  3. доказ (або приклад).....;
  4. доказ (або приклад) і под.
- III. Висновки.

Твір-роздум на суспільну або морально-етичну тему здебільшого складається у публіцистичному стилі.

Роботу над твором на суспільну або морально-етичну тему, як і над будь-яким учнівським твором, слід розпочинати з осмислення

запропнованої вчителем (або самостійно вибраної) теми та визначення меж теми. Потрібно з'ясувати, що саме потрібно сказати або написати, щоб розкрити тему, що для розкриття теми є найголовнішим, що менш важливим, але все ж бажаним, від чого слід відмовитись через несуттєвість або неактуальність.

Після цього потрібно обміркувати головну думку майбутнього твору – висновок, який має впливати з усього сказаного чи написаного.

Наступний етап роботи над твором – це добір відповідного фактичного матеріалу та його систематизація. Джерелами фактів для розкриття теми може стати досвід автора майбутнього твору, інформація, одержана ним від учасників або свідків певних подій, статистичні дані з довідників, підручників, періодики або те, що у вигляді фольклорних творів зберігає народна пам'ять чи увиразнює твір мистецтва. Авторіві не слід нехтувати також власною уявою.

Систематизувати ретельно дібраний фактичний матеріал найкраще у вигляді плану твору. Оскільки твір традиційно має такі структурні елементи, як вступ, основна частина (виклад) та кінцівка (стосовно до твору-роздуму – висновок), план має бути складним.

Склавши на чернетці план твору, можна перейти до наступного етапу роботи – створення тексту. Відступів від плану не слід уникати – навпаки, план цілком закономірно може змінюватися в процесі роботи над твором.

Головні вимоги до твору-роздуму такі: чітке формулювання тези, добір чітких і вичерпних аргументів на її підтвердження або спростування, логічність і послідовність викладу думок, точність висновків. Важливе завдання – добір виражальних засобів мови (слів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій), що відповідають вимогами вибраного стилю.

Орієнтовні теми для творів-роздумів

- В своїй хаті своя правда, і сила, і воля
- В океані рідного народу відкривай духовні острови
- Чи можлива екологія душі
- Чудове слово - добродій
- Ти кермуй туди спокійно, де горить мета твоя
- Що вище: істина чи дружба?

- Люди, будьте взаємно красивими!

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Художній стиль – це різновид літературної мови, що функціонує в текстах художньої літератури. Він реалізується в таких жанрах, як роман, повість, оповідання, новела, поема, комедія, трагедія тощо.

Основні функції художнього стилю - *комунікативна* й *естетична*. Ознаки стилю такі: образність, конкретність, емоційність, експресивність.

Художній стиль має такі підстили: *белетристичний* (у прозових художніх творах), *драматичний* (у творах, в основу яких покладено дію та розмови дійових осіб), *ліричний* (художні твори про внутрішній світ людини, її почуття, переживання, настрої).

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ТА ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

1. Народження Славути

Дід Микула живе у хаті над Дніпром. Кажуть, дні і ночі може прясти старий розповідь про таємниче народження джерела, що дає Дніпрові початок. Слухаючи діда, ніхто не спроможний зрозуміти, де та межа, що відмежовує бувальщину від легенди...

Жорстоке плем'я весів викрало князівну степів Дану, струнку полянку з очима кольору весняного неба. Довго умовляв її стати йому за дружину лютий і кровожерний вождь весів Ятага, та марно. Вільна, як степовий вітер, світла й чиста, наче роса на калині, Дана вірно кохала мужнього князя Хорива й від нього чекала сина. Життям своїм поклялася Дана ще не народженій крихітці: “Славуто, дитя моє! Нехай загинемо вдвох втікаючи, та не можу допустити, щоб народився ти рабом на чужій землі, не знаючи батьківщини й роду свого...”

Дев'ять днів і дев'ять ночей утікала Дана, аж доки відчула за своєю спиною хиже дихання погоні. Дикий регіт розлігся над болотом. То втішався Ятага, намотуючи на волосату лапу довгі дівочі коси. Зойкнула Дана й упала ніжним обличчям у драгву. Захиталося болото, немов проломилися його глибини, й поглинуло в себе дівчину.

Скрикнув Ятага й укляк: замість довгої дівочої коси пручалася в його лаписьках молода береза. А з-під її коріння зануртувала дзвінка й нестримна вода, засміялася, замерехтіла кольорами веселки. То прагнув неба, волі й простору незнищенний і лагідний син непокірної князівни. Позеленівши з люті, миршавим мохом впав Ятага у болото.

Схилилося до живої води ніжно-зелене березове гілля. А Славута, з кожною хвилиною набираючи дедалі дужчої сили, палко обцілював затверділе коріння мамине, прощаючись. А потім полинув через ліси й доли в широкий світ, несучи в собі красу матері.

Кажуть, коли ревуча хвиля принесла в степи звістку про смерть князівни Дани, закам'яніло від горя серце мужнього воїна Хорива, а з ним і братів його Кия й Щека. Усі вони стали горами...

А подруги Дани – Десна й Либідь - наповнили своїми сльозами Дніпро. Особливо сумувала Либідь, тому й ослабла, захиріла й пересохла через тисячу літ...

Так розповідає про народження Дніпра-Славути дід Микула. Чи сам він вигадав цю казку? Чи нашепотіло її чисте й прозоре джерельце? Чи проспівали сині хвилі могутньої ріки? Що тут вигадка, а що правда? Сам оповідач цього не скаже. Бо й сам він зрісся з життям ріки, її вічною правдою й благословенною легендою (За О.Дмитренком; 365 сл.)

- Дібрати синоніми до слів *драгва, пручатися, нуртувати*
- Скласти план (орієнтовний): I. День і ніч може розповідати старий про народження джерела. II. Як народився Славута. 1. Веси викрали князівну-полянку. 2. Клятва ненародженому синові. 3. Втеча. 4. Даремна радість лютого Ятаги. 5. Завирувало джерело. 6. Закам'яніли серця трьох воїнів. 6. Сльози вірних подруг князівни. III. Що тут вигадка, а що правда?
- Написати докладний переказ.

2. Залізняк

Це був кремезний козак середнього віку, в багатому жупані з кармазину. Обличчя його не вражало красою, але хто хоч раз бачив ці полум'яні іскристі очі, цей орлиний ніс і розмаяні вуса, той ніколи міг забути їх. І постать, і хода козака виказували владну силу. Погляд темних очей був такий гострий, що проникав до найпотаємніших куточків серця.

При появі запорожця на дворіщі Лаври сталося помітне пожвавлення. “Залізняк! Полковник Залізняк!” – загомоніли навкруги.

Увійшовши до церкви, козак підійшов до ченця, що продавав свічки. Той, побачивши полковника, зблід і опустив очі.

- Що це? – подумав Залізняк, придивляючись до ченця. – Нечувана подібність, гра уяви? Щоб славний козак Найда, котрого вже два роки вважали загиблим, опинився ченцем у монастирі?

Незважаючи на те, що кругом товпилися люди, Залізняк знову проштовхався до ченця. Той показав рукою на довгі одноповерхові будинки і сам пішов уперед. За ним рушив Залізняк. Підійшовши до будівлі, чернець відчинив вузькі двері. Слідом за ним полковник увійшов до келії.

То була тісна, низька кімната з маленьким ґратчастим вікном. У кутку стояв топчан, біля віконця притулювся збитий з дощок стіл, на якому лежали

дві-три книги в товстих шкіряних оправках. Перед образами блимала лампадка. Усе було таке суворе й убоге, що серце Залізнякове стислося від думки, що його юний товариш доброхить ув'язнив себе в цій тісній домовині.

- Сідай, пане полковнику, - промовив чернець. – Прости мене сам і проси простити усе наше славне товариство за те, що сховався я в цій обителі. Мрець я, умерла моя душа, бо бачу, що ніщо не врятує Україну! Немало пережив я горя, поки переконався в тому. Що можуть зробити наші поодинокі повстання? Душа шукає волі й визволення, а не буйних наскоків! З Богом не сперечаються. Коли прирік нас Господь на загибель, треба скоритись Його волі...

- Звідки ти знаєш, Найдо, Господню волю? – грізно мовив Залізняк. – Господь милосердний: він лихом тільки випробовує нас. Скоритися? Не для козака вигадане те слово! Ганьба вічна тому, хто промовить його! Настав час, коли навіть діти мусять виступити на брань! Якщо кращі сини України з'єднаються, стануть, мов скеля, навколо одного з прапорів, тоді й кволі стануть міцні, й вівці перекинуться на левів! А надія воскресне! Скинь рясу, дай війнути тобі в обличчя вільному степовому вітрові! Надія знову повернеться до тебе. Живий Бог і жива душа наша!

Легенький стук перервав слова полковника. Монастирський служка, шанобливо вклонившись, сказав, що в трапезній чекає ігумен Мотронинського монастиря. Полковник глянув на Найду, сумно похитав головою і, взявши шапку, вийшов з келії. (За М.Старицьким; 400 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *кармазин* (старовинне, темно-червоне дороге сукно), *келія*, *лампадка*, *ігумен* (управитель чоловічого монастиря).
- Дібрати синоніми до слів *кремезний*, *гратчастий*, *брань*, *трапезна*.
- Скласти план (орієнтовний): I. Ставний, кремезний козак. II. “Залізняк”, - загомоніли навкруги. III. Зустріч у храмі. 1. Щоб славний козак опинився в монастирі? 2. Залізняк проштовхався до ченця. 3. Рушили до будівель. IV. V чернечій келії. 1. Тісна, низька кімната. 2. “Простіть!” 3. “Ніщо не врятує Україну...” 4. “Не для козака слово “скоритися”!” 5. Надія воскресне. V. На полковника чекають.)
- Усно переказати текст.

3. Марко Вовчок у Парижі

Видавець був елегантний, з благородною поставою чоловік, справжній француз. Волосся трохи посивіле, обличчя ще гарне, хоч і не молоде. Воно могло б видатися суворим і гордовитим, якби не добрі очі.

Запросивши гостю сісти, він уважно дивився на неї. Жінка молода. Вродива? Це щось більше за вроду. Не схожа на парижанку, хоч і говорить бездоганною французькою. В неї немає грайливості й кокетування парижанок.

Гостя говорить, що зробили переклад власного твору “Кармелюк” французькою мовою. Поки що це тільки підрядник, аби можна було зрозуміти зміст. Якщо твір підійде видавництву, то вона попрацює над перекладом ретельніше.

Видно, що це ділова, роботяща людина, і видавець це одразу зрозумів. З таким приємно мати справу.

П’єр-Жуль Етцель був природженим видавцем. Винятковим видавцем.

У чому талант видавця? Відчути, що потрібно читачам. Відчути передові ідеї доби. Відчути талант у скромному молодому письменнику і, пішовши на ризик, підтримати його. Згуртувати навколо видавництва талановитих митців.

Ось нещодавно приніс йому дещо несподіваний роман не відомий нікому Жуль Верн. У романі дивно переплетені наука й фантастика, і все це осяяно благородними, гуманними пошуками вчених, дослідників, мандрівників, і все викладено в гострому сюжеті.

Син Етцеля, підліток Жуль, прочитав не відриваючись. Етцель-батько переконаний: книги Жуля Верна будуть читати і дорослі, і молодь, і діти. Його романи поширюватимуть кругозір кожного підлітка, прилучатимуть до новин науки, виховуватимуть бажання невтомної праці, пошуків. Видавець уклав з молодим Верном угоду – на двадцять років. По роману на рік!

Саме тепер Етцель взявся до організації журналу для дітей і юнацтва. А що, якщо у роботі журналу візьме участь і ця молода письменниця? Вона зможе перекладати власні твори французькою, а французькі книги – російською!

Наступного дня Марія Олександрівна сіла за переклад французькою двох своїх казок для дітей: “Дев’ять братів і десята сестриця Галя” і “Невільничка”. Вона робила переклад швидко й легко, адже сама була господинею своїх вигадок, образів, сюжету.

Їй так хотілося, щоб тут, у Франції, дізналися про незнану Україну, знали, що є такий одчайдушний народ, є такий могутній Дніпро, й наддніпрянські гори, і чудові ліси й степи. (За О.Іваненко; 330 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *підрядник*, *угода*, *сюжет*, *кокетування*.
- Дібрати синоніми до слів *угода*, *винятковий*, *бездоганний*, *елегантний*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Це був справжній француз. II. Що запропонувала гостя. III. Етцель був винятковим видавцем. 1. У чому полягає талант видавця. 2. Угода з молодим жулем Верном. 3. Задум створити журнал. IV. Марія перекладає казки. V. Як хотілося, щоб дізналися про Україну!)
- Написати переказ тексту.

4. Ксил на галявині

Якось осіннього дня я вирушив на полювання. Задумавшись, спіткнувся об корінь і, падаючи, вдарився головою об стовбур дерева.

Прийшовши до тями, я побачив, що стоїть темна ніч. Спираючись на рушницю, підвівся. Тут місяць визирнув із-за хмари, і я побачив посеред галявини щось високе, продовгувате й чорне.

Почувся стогін. Не гаючись, я вихопив з мисливської сумки ліхтар і кинувся вперед. Це був професійний рефлекс, адже я лікар. Переді мною був розчинений люк, що вів усередину невідомого металевго предмета.

Увійшовши, я ступив крок і розирнувся навкруги. У стіни шестигранної кімнати діаметром метрів з п'ять було вмонтовано безліч невідомих мені пристроїв. Посередині приміщення у вузьких кріслах лежало троє істот, мертвих або непритомних.

Це не були люди. Людей вони нагадували лише загальними рисами: мали видовжене тіло з двома ногами й руками, круглу голову. Проте ноги були тонкі й надзвичайно довгі, широкі кисті рук мали по сім пальців. Привертало увагу сліпучо біле волосся. Шовковиста шкіра дивних істот мала ніжно-зелений відтінок. Тіла прибульців щільно облягав зелений одяг.

У одного був відкритий перелом руки. Кров цебеніла з рани, розпливаючись по підлозі темно-зеленою плямою.

Несподівано той, що був ближче до мене, розплющив очі. Побачивши свого товариша, що стікав кров'ю, він втупив погляд у мене. Я відчув, як у мозок проникають чужі, але чіткі думки. Мій співрозмовник мовчки запитував, чи в змозі я допомогти.

Я кинувся до пораненого і, видобувши з кишені хусточку, наклав джгут.

Дивну ніч я провів серед прибульців, до ранку накладаючи зеленим істотам пов'язки на рани.

Усього прибульців було десятеро. Думки вони передавали поглядом. Проте коли хоч трохи віддалялися одне від одного або не дивилися в лице, вони все ж змушені були говорити. Їхнє мовлення являло собою чергування свистячих звуків різної тональності.

Думки іссів – так називали себе зелені гості – оповили мене. Я дізнався, що їхній ксил, тобто літальний апарат, учора був обстріляний землянами. А вони ж хотіли лише встановити з нашою планетою контакт! Прикро, але іссам довелося покарати нападників.

Полагодити свій ксил іссам не важко: земляни неспроможні завдати йому серйозної шкоди. Тепер ісси змушені повернутися до своєї галактики: закон забороняє їм контактувати з планетами, на яких використовується зброя. Як жаль, що в нашому світі поряд з цивілізацією уживається варварство!

Ісси натхненно лагодили свій ксил. Я відчув, що їм не до мене. Відчинивши люк, я озирнувся. У світло-зелених поглядах іссів я прочитав лагідну вдячність. Тактовно й мудро ісси приховували від мене своє розчарування Землею. (За Ф.Карсаком; 390 сл.)

- Пояснити значення слів *галактика* (космічна ситема, що складається з зір, зоряних скупчень), *рефлекс* (реакція організму на подразнення),

цивілізація (рівень суспільного розвитку матеріальної й духовної культури; сучасна світова культура, прогрес, освіта), *варварство* (*перен.* рунування культурних цінностей).

- Назвати вжиті в тексті авторські неологізми (*ксил, ісси*), слова іношомовного походження (*контакт, діаметр* тощо)
- Скласти план (орієнтовний: I. Невдале полювання. 1. Несподівана травма. 2. Щось чорне на галявині. 3. Спрацював професійний рефлекс. II. Усередині ксила. 1. Шестигранна кімната. 2. Це не були люди. 3. Поранений. 4. Мовчазне спілкування. III. Допомога пораненим. IV. Невдача прибульців. V. Тактовність іссів.)
- Письмово переказати текст, замінивши першу особу на третю..

РОБОТА НАД ОПОВІДАННЯМ НА САМОСТІЙНО ОБРАНУ ТЕМУ

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Підготовку дев'ятикласників до роботи над оповіданням слід розпочинати з повторення засвоєних на уроках літератури понять про *тему* та *ідею* оповідання, його *композицію*, а також *сюжет* і *конфлікт*.

Тема – це те, що стало предметом творчого осмислення і зображення в оповіданні, ті життєві явища, що їх відібрав письменник для художнього відтворення. Тема твору нерозривно пов'язана з його ідеєю, тобто авторською установкою, інтерпретацією життєвих явищ, висновком, до якого підводить автор читача.

Композиція - це побудова художнього твору, розташування всіх його частин (розділів, епізодів, сцен, картин, образів) у певній послідовності, групування та розстановка персонажів, чітко продумане розгортання подій. Композиція зумовлена не тільки задум і світоглядною позицією автора, а й традиціями жанру художнього твору.

Сюжет - система пов'язаних між собою подій, в яких розкриваються особливості характерів персонажів і весь зміст (тобто *тема*) художнього твору.

В основу сюжету завжди покладено *конфлікт*. У зв'язку з тим, що цей конфлікт виникає, розвивається, досягає загострення, а потім розв'язується, в сюжетному ланцюгу подій умовно виділяють основні елементи: зав'язку, кульмінацію та розв'язку.

Крім сюжету, складниками композиції є позасюжетні елементи: *описи* (*портрети, пейзажі, інтер'єри* тощо), *авторські відступи, обрамлення*.

* Прочитати. До якого жанру слід віднести твір? Свою думку обґрунтувати. З'ясувати елементи сюжету твору: зав'язку, кульмінацію, розв'язку. Визначити позасюжетні елементи. З'ясувати тему та головну думку оповідання.

Душа

Нескінченим потоком ідуть перехожі. З шумом пролітають потяги метро. На стінах переливаються вогні реклами.

У переході стоять з простягнутими руками жебраки: старі жінки у хустинках, інваліди, молоді матері з сонними немовлятами. Безногий дідусь грає на акордеоні, біля виходу на перон примостився сучасний кобзар. Звуки зливаються в суцільний гул, що нагадує дзижчання бджіл у вулику.

Раптом над усім запанувала, вирвавшись під склепіння, вона, скрипка. Мелодія невимушена, простенька, але здригається від неї душа і не помічає більше хаосу, який заливає брудне міське підземелля... Під стіною стоїть тендітна дівчинка з попелясто-русявим довгим волоссям, вільно розпущеним по плечах. Їх руки ніжно пригортають скрипку. Біля дівочих ніг старенький капелюшок, дно якого ледь прикрите металом дрібних монет. Линуть, розливаються чудові звуки...

Пізно увечері дівчинка вкладає скрипку в футляр, перераховує мізерну виручку і зливається з натовпом. Вона йде, зіщулившись у своєму блаженському пальтечку, опустивши голову, стає на ескалатор. Ось вона біля сходів, що виводять у білий світ. Якесь непомітна, ніби вилиняла жіночка в сірому тиццля на обидва боки людського потоку невеличкі папірці: чи то рекламу, чи то запрошення. Кеті хотіла сховати руки в кишені, та проворна жінка таки усунула їй в долоню квадратик паперу. Кеті байдуже глянула на нього і враз зупинилася. Це не було схоже на жодну рекламну акцію. “Я знаю, про що ви мрієте, - було написано на папірці. – Біля тролейбусної зупинки на вас чекає чорний автомобіль”.

На тротуарі лежало кілька таких самих папірців. Кеті нахилилася й підняла один з них. На ньому була надрукована реклама нового магазину з адресою.

Дівчинка рушила далі, але здригнулася, почувши різкий автомобільний сигнал. На узбіччі стояла чорна іномарка з тонованим склом. Водій, визирнувши з машини, помахав їй рукою. Повагавшись, Кеті підійшла до автомобіля.

- Давайте перепустку, - суворо мовив водій. – Не бійтеся, - додав, помітивши в її очах сумнів. – Ми діємо у ваших інтересах.

Автомобіль довго петляв провулками і нарешті спинився біля непоказного будинку.

У холі її зустріла жінка в чорному. Темні, обшарпані стіни, звивисті коридори, тьмяне світло – це було схоже на лабіринт. Жінка підвела її до високих дверей з фігурним замком, що зображував голову сфінкса.

Таємничі двері розчинилися, і Кеті, переступивши поріг, аж заплющилась від несподіванки. Перед нею була величезна кімната. Високі стрілчасті

вікна, всюди старовинні гобелени, увішані старовинною зброєю стіни, дивні меблі, що немов зійшли з картин епохи Відродження. Кеті ступила крок м'яким червоним килимом, який стишував звуки, і почула голос:

- Я радий, що ви прийшли. Ви хотіли б мати гроші, багато горошей, чи не так?

- А хто б не хотів?

- Ви розумна дівчина, - засміявся незнайомец. - Я можу вам допомогти, якщо домовимось: ви – нам, ми – вам.

- У мене немає нічого, що могло б вас зацікавити, - Кеті відчула, що по спині пробігли мурашки. “Мабуть, він хоче купити в мене якийсь орган для трансплантації. Я в руках бандитів”, - гарячково розмірковувала вона.

- Нас цікавить не ваше тіло, - забринів насмішкуватий голос. – Нас цікавить душа. Ви продаєте нам вашу душу без права відкупу. Ми ж заплатимо вам, скільки забажаєте, скажімо... п'ять мільйонів.

Кеті відчула, що в неї пересохло в горлі.

- Підпишіть контакт і ви одержите гроші. Ніколи більше не гратимете в метро.

Ставлячи підпис, Кеті подумала: “Яка користь мені від душі, якщо я не вірю в Бога?”

Кеті йшла вечірньою вулицею. Самі ноги понесли її до найближчого банківського філіалу. На її рахунок справді було п'ять мільйонів. Касирка підозріло роздивлялася блаженське пальтечко відвідувачки. З-за перегородок визирали інші співробітники банку. Раптом Кеті зрозуміла, що вже не тримає під пахвою витертий футляр зі скрипкою. Де вона забула його – невже в тому будинку? Байдуже! Тепер вона зможе купити хоч тисячу скрипок!

Концертна зала сяяла вогнями. На сцені стояла дівчина зі скрипкою в блискучій сукні. Полилася мелодія. Жодної фальшивої ноти, жодної погрішності – музика текла рівним струмком.

- Яка красуня! – перемовлялись у залі.

- Кажуть, вона дуже багата.

- Вона чарівна!

- Але її грі не вистачає почуття. Вона не торкає серця!

...У місті відкривали нову станцію метро. З цього приводу під землею влаштували гучне свято, на яке зібралися знамениті й багаті люди. Була там і Кеті. Свято закінчилося. Машина Кеті несподівано зіпсувалася, таксі о цій порі були переповнені. Кеті вирішила проїхати на метро.

У підземеллі Кеті почула чудову мелодію. Біля стіни стояла худенька дівчинка і грала на старенькій скрипці. Капелюшок біля її ніг був зовсім порожній. Дівчинка грала натхненно. Скільки почуття було у її грі!

Обличчя Кеті спохмурніло. Вона дістала з сумочки банкноту в сто гривень і, підійшовши до дівчинки, шпурнула в капелюх ті гроші.

- А тепер, - процідила Кеті, - збирай манатки і геть звідси!

Дівчинка не відповіла. Вона стріпнула пишним попелястим волоссям і, обережно узявши скрипку, пішла вздовж перону. Капелюшок з грішми залишився біля ніг розлютованої Кеті.

З того дня Кеті втратила спокій. Вона зненавиділа скрипку. Скрипка грала в її руках фальшиво. Врешті Кеті перестала грати. Навіщо, адже в неї є гроші!

Швидко їй остогидли нові сукні, прийоми, теніс, басейн, відпочинок на заморських островах. Музика, люди, життя – все викликало роздратування.

Якось, після безсонної ночі, Кеті сіла в автомобіль і вирушила до того будинку. Але його... не було! Височіла купа битої цегли й сміття. Під ногами Кеті побачила металевого сфінкса, що колись замикав двері, за якими залишилася її душа. Сфінкс посміхався зловтішно. Кеті повернулася і, немов сліпа, рушила назад. В нікуди.

За Л.Дзюбою.

* Прочитати перелік пропонованих для оповідання тем. Які персонажі могли б діяти в оповіданні, створеному на кожному з тем? Продумати зав'язку, кульмінацію та розв'язку (їхні варіанти) кожного з таких оповідань. Сформулювати ймовірну ідею кожного з оповідань.

- Повернення до рідного міста (села) людини після довгої розлуки
- Винайдення телепатичних засобів спілкування (без звукової мови)
- Винайдення вченими ліків від старості (жорстокості, байдужості)
- Спроба захоплення світу людей (одухотвореного) світом машин (бездушним)

* Написати оповідання на одну з поданих у попередній вправі тем (або на тему, обрану самостійно). До складеного оповідання дібрати заголовок.